

—
**Quinzenes Jornades
d'Arqueologia
de les Comarques de Girona**
—

QUINZENES JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES COMARQUES DE GIRONA

Josep Burch
Ramon Buxó
Joan Frigola
Maribel Fuertes
Susana Manzano
Montserrat Mataró

(eds.)

Dades CIP proporcionades per la Biblioteca de la Universitat de Girona

CIP 902(467.13) JOR

Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona (15es : 2020 :
Castelló d'Empúries, Catalunya)

Quinzenes jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona / Josep
Burch, Ramon Buxó, Joan Frigola, Maribel Fuertes, Susana Manzano,
Montse Mataró (eds.). – Girona : Documenta Universitaria, 2020.
– 1 recurs electrònic (671 pàgines) : il·lustracions, taules, gràfics,
mapes.

ISBN 978-84-9984-539-5

I. Burch i Rius, Josep, editor literari II. Buxó i Capdevila, Ramon, editor
literari III. Frigola, Joan, editor literari IV. Fuertes, Maribel, editor literari
V. Manzano, Susana, editor literari VI. Mataró i Pladelasala, Montserrat,
editor literari 1. Excavacions arqueològiques – Catalunya – Girona –
Congressos 2. Girona (Catalunya : Província) – Arqueologia – Congressos

CIP 902(467.13) JOR

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat excepció prevista per la llei. Dirigiu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra (www.conlicencia.com; +34 91 702 19 70 / +34 93 272 04 47).

Generalitat de Catalunya
**Departament
de Cultura**

Girona
Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Universitat de Girona

Ajuntament de
la Comtal Vila de
Castelló d'Empúries

**MUSEU
HISTÒRIA
MEDIÉVAL**
DE LA CURIA-PRESO, s. XIV
Castelló d'Empúries

Edita: Generalitat de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Girona

Edita: Documenta Universitaria

© dels textos i de les imatges: els seus autors

© de la imatge de la coberta: *Matriu de segell*, MHMCE

Dipòsit legal: GI-1.229-2020

ISBN: 978-84-9984-539-5

Castelló d'Empúries, octubre de 2020

In memoriam

GABRIEL ALCALDE I GURT

L'excavació d'espais agraris al territori d'Empúries (nord-oest del massís del Montgrí, Baix Empordà). Campanyes 2016-2018

Josep Maria Palet*, Esther Rodrigo**, Arnau Garcia-Molsosa*

* Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC). Grup d'Investigació en Arqueologia del Paisatge (GIAP)

** Departament Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana. Universitat Autònoma de Barcelona

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Municipi

Torroella de Montgrí

Comarca

Baix Empordà

Cronologia

Greco-romana

Tipus de jaciment

Espais agraris

Dates de la intervenció

Setembre - octubre 2018

Tipus d'intervenció

Programada

Títol del projecte quadriennal

Espais agraris i ocupació del territori a la plana de l'Empordà: arqueologia d'un paisatge cultural.

Direcció

Josep Maria Palet

Institució

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Les recerques a la plana de l'Empordà s'insereixen en el projecte quadriennal de recerca de l'ICAC titulat "Espais agraris i ocupació del territori a la plana de l'Empordà: arqueologia d'un paisatge cultural" (2018-2021 CLT009/18). Els treballs donen continuïtat a les recerques dutes a terme en el marc d'anteriors projectes quadriennals i de R+D (HAR2012-39087-C02-02; HAR2015-64636-P). Des de la perspectiva de l'arqueologia del paisatge, la investigació se centra especialment en l'estructuració del territori, els espais agraris i la seva relació amb l'ocupació i explotació del medi a l'antiguitat.

El territori emporità és una àrea agraïda per aquest tipus d'estudi. La seva dinàmica històrica ve marcada per la fundació de la polis d'*Emporion* a l'extrem sud del golf de Roses al voltant del 550 aC. La colònia grega va ser succeïda per la ciutat romana, primer pel campament militar instal·lat a la part més alta del turó d'Empúries a mitjan segle II aC. Més endavant, per la creació de la ciutat a principis del segle I aC que va conduir a la instal·lació de *romani coloni* en època de Cèsar (Livi, XXXIV, 9) i, després, a la unificació amb la ciutat grega per esdevenir el *Municipium Emporiae* a l'època d'August (Castanyer/Santos/Tremoleda 2016).

En aquest marc, a la plana de l'Empordà i en concret al sector entre els rius Fluvià i Ter, l'anàlisi arqueomorfològica del territori ha posat en evidència un paisatge històric caracteritzat per la morfologia ortogonal de la xarxa viària i del parcel·lari, que tindria el seu origen en una forma d'estructuració ortogonal heretada d'època

romana, la centuriació (Palet/Gurt 1998; Palet *et al.* en premsa). Els eixos rectors de la xarxa van permetre definir una trama (Empúries I) amb equidistàncies equivalents a un mòdul de 20 *actus*, estretament relacionada amb l'urbanisme de la ciutat romana d'Empúries.

Diversos indicadors arqueològics han permès documentar sobre el terreny la implantació de la centuriació i la seva influència en la morfologia del paisatge històric actual. S'ha documentat la seva implantació territorial en jaciments ben coneguts com Tolegassos (Viladamat) i Mas Gusó (Belcaire d'Empordà). La planimetria d'ambdós establiments amb cronologies de segle I aC presenta la mateixa orientació que la centuriació. A Tolegassos, excavacions de J. Casas i també els nostres estudis van posar en evidència una xarxa de fosses de drenatge, parcialment activa encara en l'actualitat, articulada amb la centuriació i relacionada amb l'espai agrari de l'establiment rural de Tolegassos (Nolla *et al.* 2012; Palet *et al.* en premsa).

D'altra banda, les prospeccions intensives en aquest sector de Viladamat, a l'entorn dels jaciments de l'Olivet d'en Pujol i de Tolegassos, van permetre establir una correlació entre la conservació del parcel·lari, articulad amb la centuriació, i la presència de material arqueològic en superfície de cronologia ibera i romana. L'àrea, situada en les primeres elevacions que formen els aspres empordanesos, per sota la serra del Puig Segalar, conserva nivells arqueològics i paleosòls associats als parcel·laris, indicatius de la seva fossilització al llarg dels segles (Palet *et al.* en premsa).

Al 2016 va prospectar-se al sud del terme de l'Escala, a l'entorn del "Camí dels Termes", límit amb el terme de Torroella de Montgrí. La prospecció va centrar-se en els espais agraris que s'estenen al nord-oest d'aquest terme, al Parc Natural del Massís del Montgrí, a la zona de Santa Maria del Palau, Puig de les Sorres i les Dunes, al vessant nord de la Muntanya Gran. Es tracta d'una àrea de peu de mont, de pendent suau, caracteritzada litològicament per la presència de cordons de dunes litorals de l'Holocè sedimentades sobre substrat calcari. L'estudi arqueomorfològic d'aquest sector va posar de relleu una estructura viària formada per camins paral·lels, llargs (d'entre 2 i 3 km de llargada), que estructuraven l'espai agrari, encara ben visible en les fotografies del vol americà del 1956. L'àrea avui força emmascarada pel creixement urbanístic de l'Escala, conserva part de l'espai agrari al nord del terme de Torroella.

Les prospeccions van documentar una estructura parcel·laria molt potent, organitzada amb camins i marges protegits amb murs de pedra seca. En determinats punts va documentar-se l'evidència de fases constructives més antigues superposades. Diversos trams de murs laterals dels camins presentaven una amplada superior als 2 m, constituint un complex espai agrari en

l'actualitat abandonat, emmascarat sota la vegetació arbustiva i el bosc. El treball de camp va posar de relleu també diversos punts amb concentració de material arqueològic ibèric i romà, amb cronologies de segles II aC–II dC, que relacionem amb l'explotació agrària antiga d'aquest sector a l'antiguitat. L'àrea va conèixer també una important ocupació en època medieval i moderna, documentant-se el conreu de la vinya en els cadastres moderns (segles XVI–XVIII). Es un dels sectors on R. Plana havia identificat l'existència de parcel·laris de possible origen greco-romà associats a Empúries (Plana 1994 i 1998).

Les intervencions del 2017 i del 2018 van centrar-se en aquest sector amb l'objectiu d'estudiar la seqüència sedimentològica associada a les estructures agràries i intentar datar-les a partir de materials arqueològics o de datacions de ¹⁴C. Els treballs han consistit en l'excavació de sondejos en determinats murs de delimitació del parcel·lari.

ANÀLISI ARQUEOMORFOLÒGICA I EXCAVACIÓ DE SONDEJOS DE DIAGNÒSTIC

L'anàlisi arqueomorfològica va documentar una estructuració territorial formada per una sèrie de camins paral·lels i equidistants amb una orientació nord-oest/sud-est coincident amb la dels *kardines* de la trama I d'Empúries (16° W respecte al NG). El sistema s'estén de Vilanera a Sobrestany pels vessants nord i occidental de la Muntanya Gran (Fig. 1). El "Camí dels Termes" és un dels eixos rectors d'aquest sistema. Delimitat per potents murs en pedra seca, presenta un traçat perpendicular al conjunt de camins paral·lels. L'estudi metrollògic va posar de manifest que l'equidistància entre els eixos rectors del parcel·lari era d'uns 210 m, distància equivalent a 600 peus. Aquesta mesura correspon a 1 *stadion* o 6 *plethra*, (en base a un *plethron* grec amb peu egipci de 0,35 m). Aquesta metrologia havia estat documentada a la neàpolis per R. Plana. Les traces conservades suggereixen un patró basat en unitats o lots (*kleroi*) de 1 x 2 *stadia* (210 x 420 m) (Fig. 1). Cal assenyalar que l'ús del peu de 0,35 m ha estat documentat al segle II aC a la fortificació hellenística de la neàpolis d'Empúries i de *Massalia*, en el darrer moment d'esplendor de l'arquitectura focea (Olmos 2015).

L'estudi va permetre proposar la morfologia de l'espai agrari tingués relació amb una estructuració agrària grega de cronologia tardo hellenística (segle II aC), localitzada a la plana alta i peudemont de les elevacions del Montgrí, al sud de la neàpolis. La centuriació I d'Empúries s'hauria desenvolupat posteriorment (segle I aC) a partir d'aquesta primera estructuració, l'orientació de la qual mantindria, per estendre la trama més enllà de la superfície original per àmplies àrees de la plana emporitana.

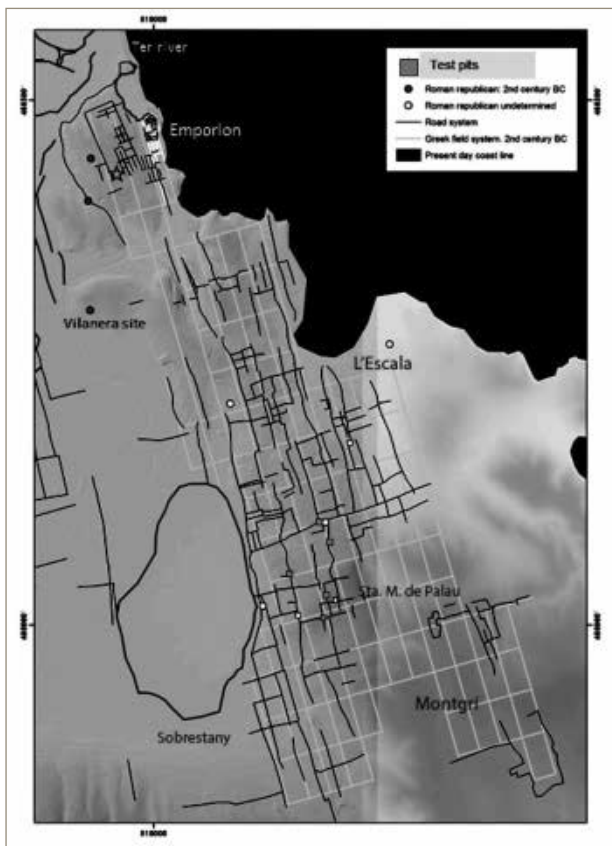

Figura 1. Mapa de l'espai agrari amb superposició de retícula de 1 x 2 *stadia* i situació dels jaciments i dels punts de sondeig.

Figura 2. Sondeig en un mur del parcel·lari a Mas Cremat 1 (Torroella de Montgrí)

En les intervencions del 2017 i del 2018 va excavar-se un total de 17 sondejos en diverses traves viàries i murs en pedra laterals relacionats amb l'espai agrari (Fig. 1 i 2). En general, els resultats reforcen la hipòtesi de l'origen antic del parcel·lari per la presència de paleosòls als perfils estratigràfics i de murs més antics a la base de les estructures modernes, associats a la presència de ceràmica antiga. Les prospeccions documenten també concentracions de material arqueològic en determinats encreuaments de traves de camins. Els sondejos més conclouents han estat a les estructures situades a Mas Cremat (Mas Cremat 1 i 2) i al «Camí de Santa Maria del Palau». En aquests casos els resultats permeten proposar la cronologia antiga per a la primera fase dels murs, i relacionar-los amb la trama en estudi.

El «Camí a Santa Maria del Palau», a l'est del Puig de les Sorres, es caracteritza per una traça fonda aproximadament de 1,5 m, reforçada amb murs laterals en pedra seca de gran alçada i amplada. En diversos punts presenta alineacions de blocs de gran mida a la part inferior dels murs laterals. Van netejar-se diversos perfils laterals i van excavar-se sondejos que documentaren restes d'una fase anterior de la via completament amortitzada, formada per pedreta i grava molt com-

pactades, amb restes de calitx i erosió de roderes. La neteja de perfils litoestratigràfics mostra un horitzó de terra compacte, amb nòduls carbonatats i amb presència de ceràmica comuna oxidada, associat als camps de conreu. Aquesta fase més antiga del camí es relacionava amb la base del mur, caracteritzat per blocs de mida grossa. En els nivells superficials i també com a material constructiu del mur es documentaren fragments d'àmfora itàlica i indeterminada. Així doncs, diversos indicadors (paleosòls i nivells antics de la via associats a material íbero-romà) suggereixen l'origen antic del camí.

Un altra traça d'interès és el «Camí dels Termes», delimitat per murs en pedra seca, amb blocs de mida gran, ben fonamentats a la base. El diagnòstic va documentar un nivell marró fosc, de terra argilosa compacte, amb carbonats, d'entre 5 a 20 cm de potència, per sota la base del mur, amb presència de ceràmica grollera reduïda sense carbons directament sobre el substrat de calitx, corresponent al nivell de circulació i d'erosió del camí. Aquest nivell correspondria al paleosòl sobre el qual es construeix el sistema agrari. En aquesta zona es va recollir força material arqueològic en superfície format per àmfora itàlica, àmfora tripoli-

tana, ceràmica comuna oxidada i reduïda.

Més al sud, a l'oest de Santa Maria del Palau, vers el Mas Cremat, s'excavaren diversos sondejos en dos límits agraris. A Mas Cremat 1, l'estructura d'una amplada d'1 m, molt sedimentada, presentava aparell de còdols i blocs calcaris. Els nivells superficials proporcionaren material d'època romana, *tegulae*, paret d'àmfora itàlica i d'àmfora africana. Els sondejos documentaren una seqüència d'1,5 m de potència caracteritzada per un potent paquet de sorres netes, de color marró ataronjat, homogènies, estèrils, amb algun bloc i material ceràmic vidrat de cronologia moderna, que s'entregaven al mur i cobrien un nivell de terra més argilosa, compacte i carbonatat, de color marró fosc, corresponent a la terrassa sobre la que es va construir el mur. Amb una potència d'uns 20-25 cm, aquest paquet es sedimentava directament sobre el substrat (calitx) i va proporcionar fragments de ceràmica comuna oxidada i indeterminada, restes de fauna i carbons. El mur a la base presentava també blocs de mida més gran, recolzats en aquest nivell, que va ser interpretat com un paleosòl relacionat amb l'espai agrari. Les cronologies ¹⁴C obtingudes corresponen però als segles XVIII-XIX, darrera fase d'utilització de l'espai agrari, prèvia a l'amortització per l'arribada de sorres dunàries. En conclusió, va documentar-se un mur del parcel·lari, associat a materials d'època romana (*tegulae*, àmfora). El mur s'havia construït sobre una terrassa de cronologia històrica, que constituïria el nivell original de circulació del camí i l'antic camp de conreu. L'espai resultaria amortitzat per la colmatació d'un gran paquet de sorres de cronologia contemporània, que de fet correspon a les datacions radiocarbòniques obtingudes. Aquestes són indicatives de la darrera fase d'ús de l'espai agrari. En un context de reciclatge del paleosòl aquesta cronologia moderna no invalida el possible origen antic de l'espai agrari. Al contrari, els sondejos suggereixen la seva antiguitat per la presència de materials de cronologia ibero-romana.

Més al nord, a Mas Cremat 2, es sondejà una altra estructura. Es documentaren els paleosòls associats al mur del parcel·lari d'uns 20-30 cm de potència amb presència de ceràmica romana de cronologia altimperial (àmfora indeterminada, *tegulae*, ceràmica grollera, TSH i indeterminada). Els resultats suggereixen també en aquest cas l'antiguitat de l'espai agrari.

Aquest podria estar relacionat amb l'assentament de cronologia romana de Santa Maria del Palau. La bibliografia documenta al voltant de l'església la presència de ceràmica romana en superfície de llarg abast cronològic (TS sud-gàllica, africana, àmfora, *tegulae*, ceràmica de cuina) relacionada amb un establiment agrícola (Burch et al. 2013, 343). La bibliografia esmenta també l'existència d'un establiment medieval rela-

cionat amb l'església *Sancte Marie de Palacio*, documentada al 1279-1280, amb restes constructives que poden datar-se als segles XI-XII (Vigué 1989, 325-327). Les prospeccions en el vessant que baixa vers el Mas Cremat van documentar un conjunt de materials entre els quals destaca una vora de morter itàlic (forma Empúries 36.2, de cronologia entorn el 150-135 aC), així com àmfora itàlica, ibèrica i indeterminada, ceràmica comuna oxidada i reduïda, ceràmica grollera, TSH, TSA clara A, ceràmica comuna i de cuina africana (cassoles i plats-tapadores). El conjunt ofereix una forquilla cronològica de ½ del segle II aC al segle II dC, coherent amb l'horitzó cronològic proposat per a la fase antiga de l'espai agrari.

CONCLUSIONS

Tot i la cronologia moderna de l'espai agrari, ben documentat a partir del segle XVI, les dades obtingudes reforcen la possibilitat del seu origen antic, al segle II aC. En primer lloc, els conjunts de materials documentats en superfície en punts de creuament de traces que podem relacionar amb l'espai agrari. Igualment els resultats de determinats sondejos, especialment en els murs documentats a Mas Cremat, amb presència d'àmfora itàlica, tripolitana, africana i ibèrica. Són elements que suggereixen un context cronològic inicial de ½ del segle II aC, anterior a la ciutat romana d'Empúries, que relacionaríem amb la implantació territorial de la neàpolis ja sota control del *praesidium* romà d'Empúries. La presència de materials altimperial (TSH, TS africana) en els sondejos i en superfície indicaria una continuació de l'ocupació de l'espai agrari durant l'altimperi (segles I-II dC). Així doncs els resultats permeten proposar que l'origen del sistema agrari es situï en època tardo-hel·lenística, en relació amb la implantació territorial de la neàpolis ja sota control del *praesidium* romà d'Empúries de mitjans del segle II aC.

Les divisions agràries de les *chorai* colonials gregues millor conegudes, *Metapontion* al sud d'Itàlia i *Chersonesos* a Crimea constitueixen dos paral·lels interessants per a l'Empúries grega. En ambdós casos la recerca ha estat contrastada amb treballs de camp i estudis de territori que han permès verificar l'antiguitat de les traces i la implantació del *stadion* de 210 m per a la delimitació dels *kleroi*, així com l'ús del *plethron* grec, amb peu de 0,35 m (Carter 2006; Nikolaenko 2006). A *Metapontion*, les traces correspondrien a camins i fosses de drenatge que dividirien el territori en polígons romboïdals, amb equidistàncies de 210 m, probablement al segle V aC (Carter 2006). En el cas de *Chersonesos*, el paral·lel més clar, s'ha documentat la divisió de la *chora* en *kleroi* rectangulars de 2 x 3 *stadia*, parcel·lació que ha estat datada arqueològicament als segles IV-III aC (Smekalova/Smekalov 2006).

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J. et al. 2013, *L'alt imperi al nord-est del Conventus Tarraconensis. Una visió de conjunt*, Girona, Documenta Universitaria.

CARTER, J. C. 2006, Towards a Comparative Study of Chorai West and east: Metapontion and Chersonesos, in Bilde, P. G., Stolba, V. F. (eds.), *Surveying the Greek Chora, Black Sea Region in a Comparative Perspective*, Aarhus, Aarhus University Press, 175-206, Black Sea Studies; 4.

CASTANYER P. et al. 2016, Evolución del paisaje y del poblamiento del territorio de Emporion-Emporiae entre el Bronce Final y la Antigüedad Tardía, *Madridrer Mitteilungen* 57, 306-361.

NIKOLAENKO, G. M. 2006, The Chora of tauric Chersonesos and the Cadastre of the 4th-2nd century BC in Bilde, P. G., Stolba, V. F. (eds.), *Surveying the Greek Chora, Black Sea Region in a Comparative Perspective*, Aarhus, Aarhus University Press, 151-174, Black Sea Studies; 4.

NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., VIVÓ, J. (eds.) 2010, *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*, Girona, Universitat de Girona.

NOLLA, J. M., CASAS, J., SOLER, V. 2012, Post mortem. *La vinya del Fuster: l'espai funerari de la uilla de Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà)*, Girona, Universitat de Girona.

OLMOS, P. 2015, Modulació y proporció en la arquitectura emporitana entre los siglos VI-II a.C., *Empúries* 56 (2009-2011), 125-141.

PALET, J. M., GURT, J. M. 1998, Aménagement et drainage des zones humides du littoral emporitain (Catalogne): une lecture diachronique des structures agraires antiques, *Méditerranée* 90-4, 41-48.

PALET, J. M. et al. (en premsa), Structuration et occupation de la plaine littorale d'Empúries dans l'Antiquité: espaces agraires et réseaux centuriés, *Méditerranée, Journal of Mediterranean Geography* 2020.

PLANA, R. 1994, *La chora de Emporion. Paysage et structures agraires dans le Nord-est Catalan à la période pré-romaine*, Besançon.

PLANA, R. 1998, Ampurias: structure territoriale grecque et réutilisation romaine, in Clavel-Lévêque, M., Vignot, A. (dirs.), *Atlas historique des cadastres d'Europe*, dossier – IV, 1-12.

SMEKALOVA, T. N., SMEKALOV, S. L. 2006, Ancient roads and land division in the chorai of the European Bosphoros and Chersonesos on the evidence of air photographs, mapping and surface surveys, in Bilde, P. G., Stolba, V. F. (eds.), *Surveying the Greek Chora, Black Sea Region in a Comparative Perspective*, Aarhus, Aarhus University Press, 207-248, Black Sea Studies; 4.

VIGUÉ, J. (dir.) 1989, *Catalunya romànica: Empordà I*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 366-367, Catalunya romànica; VIII.